

Kósa László

„CÉLTUDATOS NEMZETNEVELŐI PROGRAM”

Bartha Ákos: *Falukutatás és társadalmi önismeret. A Sárospataki Református Kollégium faluszemináriumának (1931–1951) történeti kontextusai*. Hernád Kiadó (Nemzet, egyház, művelődés 8.), Sárospatak, 2013, 328 oldal

A 20. században kibontakozó magyar szellemi áramlatok között sajátos helye van a népi gondolatnak. Mi is volt, mi is tulajdonképpen? A kérdés, úgy vélem, így kettősen föl-téve helyes, hiszen a népi gondolat hatástörténete korántsem zárult le. Az érdeklődést tanúsítják tanulmányok, könyvek, melyek szerzői a két világháború között feltűnő képviselői után ma már harmadik vagy akár negyedik nemzedékből kerülnek ki. A szinte kezdettől egymással ellentétes értékelések, éles politikai-ideológiai viták, elmarasztalások, sőt elítélő párthatározat dacára ma már bizonyos, hogy nem lehet a hagyományos jobboldali–baloldali kategóriákat alkalmazni a népi gondolatra. Főleg személyi kötődésekkel mindkettőre rászolgált, ugyanakkor meg is haladta azokat. Nemrég olyan kismonográfia jelent meg, amely kritikus véleményt képvisel, de már mellőzhette a korábban szinte kötelező politikai-ideológiai címkézést, egyszersmind új szempontokat fogalmazott meg értékeléséhez (Papp István: *A magyar népi mozgalom története 1920–1990*, Jaffa, 2012). Persze már önmagában a „népi gondolat” szókapcsolat is vitát indíthatna, pontos-e, jogos-e a használata, ám egy könyvismertetésben ez nem lehet cél. Forrása-it és előzményeit, tartalmát és fogalmát összetettsége miatt nem könnyű megragadni. Mozgalom, ideológia, politika, közművelődés, tudomány – másfelől intézmények, szorosabb-lazább csoportosulások, kulturális eszmények kimunkálása, a fölvilágosodás és romantika korától a magyarság helyzetére, nemzeti létére vonatkozó nagy kérdések újra gondolása és így tovább? A széleskörű megközelítéshez nemcsak azért folyamadunk, mert az ismertető könyv témájának a népi gondolathoz sorolását praktikusan alátámasztja, hanem mert általában meggyőződésünk: a rokon vagy összetartozó jelenségek köre jóval tágabb, mint rendszerint gondolták vagy gondolják, többnyire a népi szociográfiákat vagy a népi írókat jelölve meg.

A népi gondolat olyan átfogó és többrétű reformeszme, amely a 20. század derekáig a magyar lakosságnak legalább a felét kitevő földművesek társadalmi és kulturális fölemelésére törekedett, messze túltekintve az alapkérdésen az egész nemzet javára.

Véleményünk szerint a népi gondolatban fogant s annak mindvégig része maradó Sárospataki Református Kollégium Faluszeminárium a népi írók szervezett föllépése és a népi szociográfiák csoportos megjelenése előtt indult. Regionális intézmény volt (a Trianon utáni Magyarország északi vidékei tartoztak a vonzásába), másfelől mint példa és teljesítmény, beleértve utótörténetét is, a régió határain túl nyúló jelentőséget nyert. Alapító eszméi szemléletesen mutatják, hogy a népi gondolat mennyire sokféle forrásból bontakozott ki.

A faluszeminárium két kulcsembere közül nemcsak a valóságos működés, hanem az utóhatás és az emlékezetkultusz tekintetében is Újszászy Kálmán személye döntő fontosságú volt. Szabó Zoltán professzor korábbi politikai érintettsége és Újszászynál korábbi halála miatt ezt szerepet nem tölthette be. Bartha Ákos könyve azonban nem Újszászy-életrajz. Személye a könyvben a faluszeminárium előzményei, gondolati megalkotása és vezetése kapcsán állnak a szerző figyelme középpontjában. Újszászy Kálmán, a budapesti születésű fiatalember református teológiai végzettséggel folytatott korszerű filozófiai és szociológiai tanulmányokat. Tudását nyugat-európai peregrinációval gyarapította és mélyítette. A kívülálló joggal gondolhatná, hogy ő kezdeményezte a faluszemináriumot, pedig nem így történt: a diákok kérték. Azaz a falu iránti érdeklődésnek kitüntetett helye volt a kortárs fiatal értelmiség világában, a patakiak ezt akarták körükben konkrétan megvalósítani. A jól fölkészült fiatal tanár fölkarolta és alakította törekvésüket. 1931 őszén kezdődtek az első szemináriumi összejövetelek, majd hamarosan megindultak a kiszállások is. Művének elején Bartha röviden számbaveszi a falu iránti figyelem magyarországi kezdeteit. Ezek jó része a faluszemináriumnak is előzményül szolgált. Ezúttal két speciális tényezőt emelünk ki, amelyek Újszászy korszerű elméleti fölkészültségével egybeszővődve ösztönöztek: az egyiket a pataki diákság nagy múltú néprajzi érdeklődése, a másikat a cserkészmozgalomból hozott tapasztalatok alkotják. Bartha részletesen foglalkozik Újszászy maga alakította kultúrakonceptiójával, ami filozófiai és szociológiai műveltségének hatására eltért a hagyományos folklór népi vagy parasztkultúra-fölfogásától. A városi („magas-”) és a falusi („mély-”) kultúra szükséges önállóságában és ennek az állapotnak a megerősítésében, de nem ellentétükben, hanem kiegészítő voltukban látta a nemzeti műveltség koherenciáját. Társadalompolitikai elképzeléseiből pedig hiányzott a középosztály radikális megújításának koncepciója. A cserkészetet elsősorban mint mozgalmi katalizátort építették be Újszászyék a munkájukba. A könyv rámutat a cserkészet fontosságára, amit azért is értékelnünk kell, mert a falukutatással és a szociográfiákkal foglalkozó irodalom nem mindig vette számba ezt súlyának megfelelően. A parasztság és a falu iránti érdeklődéssel nem is találkozunk a cserkészet alapító eszméi között. A magyar világban azonban a mozgalom az 1920-as évek elejétől lehetőséget nyújtott az úgynevezett falumunkára. Gondoljunk akár a szlovenszói sarlósokra, a Pro Christóra, a kemsei kutatásra, a népművészeti revival-törekvéseket fölkaroló regőscserkészetre vagy akár Karácsony Sándorra.

A könyv a faluszeminárium részletező, levéltári-adattári forrásokra bőven támaszkodó története, s a szerző folytonosan az intézmény mögé rajzolja a legfontosabb társadalom- és köztörténeti eseményeket. Erősen koncentrálna az agrárszférára, magától értetődően a falvak életére. Nyilvánvaló, enélkül nem is lehetne követni és érteni a pataki falumunkát. Döntő tényező a faluszeminaristák szociális érzékenysége, ami a nyomasztó földkérdésre irányuló társadalompolitikai érdeklődésben, a kiáltóan aránytalan birtokmegosztással szembeni reformpártiságban, illetőleg a konkrét segítségnyújtásban érvényesült szembeütközésben. Az utóbbi a cserkészet által is inspirált első magyarországi *nemzeti munkatábor* megszervezésében, útépítésben valósult meg országos, a „nagypolitika” figyelmét is fölkelte (1935-től).

Bartha Ákos nem egyháztörténetet írt, azonban végig jelentőségükhöz mérten veszi számba a hittani és hitéleti vonatkozásokat, hangsúlyozza az egyházi keretezettséget. Mindenekelőtt – amire fentebb utaltunk – Újszászynak a 19. század teológiai liberalizmusát fölvaltó, a korban modern nyugati protestáns teológiában való tájékozódását, melyre munkájában támaszkodott. Azután azt, hogy a faluszeminárium elméleti és gyakorlati képzése a majdani „terepre”, azaz faluban lelkipásztor szolgálatra készülő teológushallgatókat készítette fel. Parasztság- és faluismeretük pályájukon hatékony működésüket volt hivatott szolgálni, s nem fordítva. A faluszeminárium tevékenységét Újszászyék egyszerre szánták föltárásnak és „céltudatos nemzetnevelő programnak”. Tagjai nemcsak állapotfölméréseket és adatgyűjtést végeztek, majd tapasztalataikat dolgozatokba öntötték, hanem ismereteket, tudást, szellemiséget is terjesztettek, gyülekezetgondozást végeztek. Ezért lehet a faluszeminárium kapcsán társadalmi és hitéleti misszióról egyaránt beszélni. A faluszemináriumi tagság nem volt kötelező a teológushallgatóknak, a főiskolai önképzőköri rendszerben nem mindnyájan vettek részt. Rendszeres tanulmányaikat egészítette ki, egyben hivatástudatukat, nemzeti és felekezeti identitásukat erősítette.

A faluszeminárium mindössze húsz évig működött, az 1931–1938 közötti időszakot nevezi szerzőnk fénykornak. Ténylegesen alig alakult ki megszokottnak mondható működése, amikor háborús évek következtek (1938–1945), melyek nemcsak a hadiállapottal, hanem a régió ideiglenes kiterjedésével, Felvidék egy része és Kárpátalja visszacsatolásával teremtettek új helyzetet. Az újabb történelmi korszak kezdetén a nagy kérdés az 1945. évi földosztással a politika szintjén megoldódni látszott, a vele kapcsolatos újabb problémákkal azonban nem vagy alig lehetett foglalkozni. A faluszeminárium tapasztalatát és érdeklődését ezért terjesztette ki más társadalmi csoportok és rétegek tanulmányozására. A háború utáni évek halmozott nehézségei és akadályai ellenére a faluszeminárium, ahogyan csak lehetett, alkalmazkodva a megváltozott légkörhöz, egészen a kollégium iskoláinak államosításáig (1951), sőt a fenntartó egyházkerület megszűntetéséig megmaradt és dolgozott. A kényszerű változások ellen azonban nem lehetett védekezni, a faluszeminárium felkerült a pártállami diktatúra által okozott veszteségek listájára.

A főiskola és a professzorság megszűnte után Újszászy Kálmán a kollégiumi tudományos gyűjtemények gondozásában és fejlesztésében találta meg a helyét. Ez a hivatás szempontunkból azért fontos, mert helyben lakva volt tanítványaival rendszeresen tarthatta a kapcsolatot, és segítségükkel évtizedeken át gyarapíthatta a faluszeminárium dokumentációját. Mára a pataki gyűjtemények a rendezett faluszemináriumi anyaggal együtt nagy kulturális és történelmi értéket képeznek, és természetesen alapvető forrásai lehettek Bartha Ákos könyvének is. A volt tanítványok, szeminaristák, népfőiskolások személyes rokonszenvüket kinyilvánítva a legsötétebb esztendőkből is beszámoltak Újszászynak életükről, kérték és meghallgatták tanácsait. A személye iránti tisztelet és vonzalom okán munkahelye és lakása a hivatalosság által (ide értve az egyházvezetést is) „megtűrt” értelmiségi találkozóhellyé lett. Újszászy Kálmán több mint négy évtizeddel katedrájának elvesztése után, kilencvenévesen még megérte a református iskola visszaállítását (1992).

Bartha Ákos könyvének az első kétharmadnyi terjedelme szól ténylegesen a pataki faluszeminárium történetéről. A további egyharmadban előadja a véleményét a szociográfiáról mint „műfaj”-ról, majd a faluszeminárium tagságának szociográfiai írásaiból mutat be sorozatnyi példát – mintegy a történeti fejezetek illusztrációjául. A továbbiakban *Kitekintő összegzés* fejezetcím alatt a földreformról a két világháború között vallott nézetek, róla folytatott eszmecsere áttekintését adja. Nem vitatható, hogy ez a kérdéskör szorosan kapcsolódik a könyv tárgyához, ebben a formában azonban közvetlenül kevésbé fűződik hozzá, s ha elmarad, talán akkor sem éreznénk komoly hiányát. Voltaképpen a faluszeminárium kronologikusan előadott történetének megfelelő szakaszainál lenne indokoltabb helye, de az anyag „természete” erre nem nyújtott igazán jó lehetőséget.

Végül néhány oldalon tömören összefoglalva olvashatjuk a kutatás eredményeit, mégpedig fő tájékozódási pontként a hazai falukutatás egészében helyezve el a pataki faluszemináriumot. A konklúzió nem lehet más, hiszen a könyv meggyőzően bizonyítja, hogy a rokon és párhuzamos törekvések között az egyik legsikeresebb, fogalmazhatunk úgy is, hogy a néhány igazán sikeres vállalkozás közé tartozik. Ígéretes volt az indulása. S míg a külső körülmények miatt meg nem szűnt, teljesítette, amire szerveződött. A történelmi legcsakugyan rövid húsz esztendő így lehetett igen termékeny időszak.

